

Το «λεπρόσαρκο» νόσημα του βυζαντινού αυτοκράτορα Κωνσταντίου Β' (337-361 μ.Χ.) και η θαυματουργική θεραπεία του από τον Άγιο Σπυρίδωνα.

Γ. Παντελεάκος¹
Κ. Τσιάμης¹
Μ. Μάνδουλα-Κουσουνή²
Ε. Πουλάκου-Ρεμπελάκου¹

¹ Εργαστήριο Ιστορίας της Ιατρικής,
Ιατρική Σχολή ΕΚΠΑ

² Παιδίατρος, Ιστορικός

Λέξεις-κλειδιά

Ιστορία της Ιατρικής, Λέπρα αυτοκράτορα Κωνσταντίου, Άγιος Σπυρίδων

Υπεύθυνος Επικοινωνίας:

Γεώργιος Παντελεάκος
email: g.panteleakos@parliament.gr

Περίληψη

Ένας από τους σημαντικότερους αγίους της Ορθόδοξης Εκκλησίας είναι ο Άγιος Σπυρίδωνας Επίσκοπος Τριμυθούντος και προστάτης της Κέρκυρας. Πολλά από τα θαύματα που επιτέλεσε άπτονται του ερευνητικού ενδιαφέροντος της Ιστορίας της Ιατρικής, όπως για παράδειγμα οι θαυματουργικές παρεμβάσεις κατά της πανώλης στην Κέρκυρα (17ος αι. μΧ) καθώς επίσης και η θεραπεία από «λεπρόσαρκο» νόσημα του Βυζαντινού αυτοκράτορα Κωνσταντίου Β' (337-361 μΧ.), υιού του Μεγάλου Κωνσταντίνου (για τον οποίο αγιολογικές πηγές κυρίως αναφέρουν ότι έπασχε από λέπρα). Αναφορές στη θεραπεία του Κωνσταντίνου εντοπίζονται στα λειτουργικά κείμενα του Αγίου (Συναξάριο, Τροπάρια, Ασματικές Ακολουθίες), αλλά και στον εικονογραφικό του κύκλο, όπως για παράδειγμα σε φορητή εικόνα του επιφανούς ζωγράφου Εμμανουήλ Τζανφουρνάρη που αναπαριστά την Κοίμηση του Αγίου Σπυρίδωνα και σκηνές του βίου του και φυλάσσεται σήμερα στο Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών της Βενετίας.

Εισαγωγή

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της Πρώιμης Βυζαντινής περιόδου είναι οι εκκλησιαστικές διαμάχες για τη διαμόρφωση του ορθού χριστιανικού δόγματος και οι έριδες για την τριαδικότητα του Θεού και την καταπολέμηση της αιρέσεως του Αρείου.^{1,2} Σε αυτήν ακριβώς την περίοδο έζησε και έδρασε ο Άγιος Σπυρίδωνας, Επίσκοπος Τριμυθούντος Κύπρου, προστάτης της νήσου Κέρκυρας, όπου και βρίσκεται σήμερα το λείψανό του, όταν αυτό μετεφέρθη από την Κωνσταντινούπολη, λίγο μετά την Άλωσή της από τους Οθωμανούς.^{3,4} Ο σεβασμός και η διαχρονική λατρεία των Κερκυραίων για τον άγιο-προστάτη τους είναι αποτέλεσμα των πολλών θαυμάτων, αλλά και της συνεχούς προστασίας του αγίου προς το νησί και τους κατοίκους του, όπως συνέβη με τις δύο θαυματουργικές παρεμβάσεις κατά της καταστροφικής πανώλης που είχε εξαπλωθεί τον 17ο αιώνα στην Κέρκυρα.⁵

Τα ιστορικά στοιχεία μας πληροφορούν ότι ο Άγιος Σπυρίδωνας ήταν Κυπριακής καταγωγής και έζησε την εποχή του αυτοκράτορα Μεγάλου Κωνσταντίνου και των διαδόχων του. Υπήρξε ιδιαίτερα λαοφιλής, επιτελώντας πολλά θαύματα κατά τη διάρκεια της ζωής του, με σπουδαιότερο το περίφημο θαύμα με το

κεραμίδι στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο. Με το θαύμα αυτό απέδειξε την τριαδικότητα του θεού, κατατροπώνοντας τις αιρετικές θεωρίες του Αρείου. Στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο, που έγινε το 325 μ.Χ. στη Νίκαια της Βιθυνίας, έλαβαν μέρος 318 συνολικά Επίσκοποι της Ορθόδοξης Εκκλησίας,⁶ κυρίως από τις Ανατολικές Επαρχίες της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, οι οποίοι και κλήθηκαν από τον αυτοκράτορα για να προασπίσουν την ορθόδοξη πίστη έναντι των αιρέσεων του Αρείου.⁷ Στη Σύνοδο αυτή ο Άγιος Σπυρίδωνας για να αποδείξει το αδιαίρετο της Αγίας Τριάδος, την παρομοίασε με το κεραμίδι και τα συστατικά του στοιχεία. Κρατώντας λοιπόν στο χέρι του ένα κεραμίδι, το διαίρεσε μονομιάς στα τρία συστατικά του, δηλαδή τη φωτιά, το νερό και το χώμα, εξηγώντας πως, όπως τα τρία αυτά στοιχεία αποτελούν στο σύνολο τους το κεραμίδι, έτσι και ο Πατήρ, ο Υιός και το Άγιο Πνεύμα συνθέτουν στο σύνολο τους τον Τριαδικό Θεό. Με αυτόν τον τρόπο, κατατρόπωσε τις αιρετικές απόψεις του Αρείου, εξασφαλίζοντας και αυτός όπως και οι άλλοι Πατέρες της Εκκλησίας που μετείχαν στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο, την Ορθότητα της Χριστιανικής Πίστewος.⁸

Η θεραπεία του αυτοκράτορα Κωνσταντίου Β΄

Ένα όμως λιγότερο γνωστό θαύμα που επιτέλεσε ο Άγιος και εντάσσεται στο ερευνητικό ενδιαφέρον της Ιστορίας της Ιατρικής είναι η θαυματουργική θεραπεία του αυτοκράτορα Κωνσταντίου Β΄ (337-361 μ.Χ.) από ανιάτο δερματολογικό νόσημα, πιθανότατα λέπρα. Ακόμη και σήμερα λίγες πληροφορίες γνωρίζουμε για το συγκεκριμένο περιστατικό, ενώ η ασθένεια του αυτοκράτορα δεν έχει επαρκώς προσδιοριστεί. Στα λειτουργικά βιβλία του Αγίου Σπυρίδωνα υπάρχουν πολλές αναφορές στο «λεπρόσαρκο» νόσημα που θεράπευσε ο Άγιος στον αυτοκράτορα Κωνσταντίο.⁹ Μάλιστα η θαυματουργική δύναμη του Αγίου ήταν τόσο μεγάλη, ώστε η νόσος του αυτοκράτορα

Εικόνα 1 Ο Αυτοκράτορας Κων/νος συγκινημένος από τον οδυρμό των μητέρων και τα κλάματα των θρεφών δεν προχωρά στη σφαγή των νηπίων, προκειμένου να θεραπευτεί από τη λέπρα που τον ταλαιπωρούσε. Στην τοιχογραφία διακρίνουμε καθαρά τα στίγματα της λέπρας στο πρόσωπο και τα χέρια του αυτοκράτορα.

εξαφανίστηκε αμέσως, με την απλή αφή του χεριού του στο κεφάλι του πάσχοντος. Το περιστατικό αυτό περιγράφεται στο δεύτερο τροπάριο της ασματικής του ακολουθίας. Εκεί αναφέρεται ότι, όταν ο Άγιος πρόσταξε, προφανώς μέσω της προσευχής του, την ασθένεια να «εγκαταλείψει» τον αυτοκράτορα, αυτός αμέσως θεραπεύτηκε.¹⁰ Επιπλέον, αξιοσημείωτο είναι ότι σε όλες τις εκδόσεις των ασματικών ακολουθιών του Αγίου, του προσδίδεται συνεχώς ο χαρακτηρισμός «ιατρός». Είναι προφανές ότι οι αναφορές αυτές σχετίζονται με τα πολλά θαύματα και τις θεραπείες ασθενών που έκανε ο Άγιος, τόσο κατά τη διάρκεια της ζωής του, αλλά και μετά θάνατον, μέσω του λειψάνου του το οποίο φυλάσσεται και σήμερα στον ομώνυμο ναό του στην Κέρκυρα.

Ποιο ήταν όμως αυτό το «λεπρόσαρκο» νόσημα από το οποίο έπασχε ο αυτοκράτορας Κωνσταντίος; Ήταν λεπρός ή έπασχε από κάποια άλλη δερματική νόσο με φλύκταινες και εκζέματα που προσομοιάζουν κατά πολύ με τα στίγματα των λεπτρών; Κάποιες επιστημονικές μελέτες υποστηρίζουν ότι και ο Μεγάλος Κωνσταντίνος, πατέρας του αυτοκράτορα Κωνσταντίου Β΄, έπασχε από την ίδια ή παρόμοια νόσο.¹¹ Μάλιστα από το Συναξάριο του Αγίου Σιλβέστρου, Πάπα Ρώμης (η μνήμη του εορτάζεται από την Ορθόδοξη Εκκλησία στις 2 Ιανουαρίου) πληροφορούμαστε ότι ο Άγιος Σιλβέστρος με θαυματουργικό τρόπο μέσω του βαπτίσματος θεράπευσε τον Αυτοκράτορα Κωνσταντίο από «της ψυχής και του σώματος πάθη».¹²

Το περιστατικό αυτό απεικονίζεται άλλωστε στον τοιχογραφικό διάκοσμο του ομώνυμου Παρεκκλησίου του Αγίου Σιλβέστρου στη Ρώμη (L' Oratorio di San Silvestro), πλησίον της διάσημης Βασιλικής Santi Quattro Coronati. Συγκεκριμένα, στον τοίχο άνω της κεντρικής εισόδου, υπάρχουν μεταξύ άλλων τρεις εκπληκτικές τοιχογραφίες που αναπαριστούν η πρώτη τον Αυτοκράτορα Κωνσταντίο «χτυπημένο» από τη λέπρα με εμφανή τα στίγματα της νόσου στα χέρια και

Εικόνα 2 Οι Άγιοι Απόστολοι Πέτρος και Παύλος εμφανίζονται στο όνειρο του αυτοκράτορα Κωνσταντίου και του προτείνουν ως μοναδικό τρόπο θεραπείας από τη λέπρα τη βάπτισή του από τον Άγιο Σιλβέστρο Πάπα Ρώμης

Εικόνα 3 Η Βάπτισμα του Αυτοκράτορα Κων/νου από τον Άγιο Σιλβέστρο Πάπα Ρώμης και η θαυματουργική θεραπεία του από τη λέπρα.

στο πρόσωπο, (Εικόνα 1) η δεύτερη το όνειρο του Αυτοκράτορα Κωνσταντίνου, στο οποίο παρουσιάζονται ενώπιον του οι Απόστολοι Πέτρος και Παύλος, (Εικόνα 2) αποκαλύπτοντας του ότι ο μοναδικός τρόπος θεραπείας είναι το βάπτισμα από τον Άγιο Σιλβέστρο, Πάπα Ρώμης, και τέλος η τρίτη τοιχογραφία που αναπαριστά το βάπτισμα του Αυτοκράτορα Κωνσταντίνου από τον Άγιο Σιλβέστρο.¹³ (Εικόνα 3)

Στο περιστατικό αυτό εντοπίζουμε πολλές ομοιότητες με την αντίστοιχη θεραπεία της λέπρας του Αυτοκράτορα Κωνσταντίου από τον Άγιο Σπυρίδωνα. Και οι δύο αυτοκράτορες, Μέγας Κωνσταντίνος και Κωνσταντίνος, υπέφεραν από σοβαρή εξανθηματική νόσο, την οποίαν, τόσο οι ιστορικοί στα κείμενα τους (Ζωναράς, Μιχαήλ Γλυκάς) όσο και τα εκκλησιαστικά κείμενα την αποκαλούν λέπρα. Και οι δύο είδαν σε όραμα τη θεραπεία που θα τους απάλλαζε από τη νόσο που τους ταλαιπωρούσε. Και οι δύο θεραπεύτηκαν από τη λέπρα με θαυματουργικό τρόπο, ο μὲν Κωνσταντίνος μέσω του βαπτίσματος από τον Πάπα Σιλβέστρο, όπου «έπεσαν από το σώμα του ως λεπίδες τα εξανθήματα άτινα είχε», ο δε Κωνσταντίνος με τη θαυματουργική παρέμβαση του Αγίου Σπυρίδωνα, όπου αμέσως, μόλις ο Άγιος εναπόθεσε την χείρα του στο κεφάλι του αυτοκράτορα Κωνσταντίου, η νόσος υποχώρησε, όπως μας πληροφορεί το Συναξάριο του Αγίου Σπυρίδωνα.¹⁴

Μάλιστα ο ιστορικός Ζωναράς κάνει αναφορά στην εξανθηματική νόσο του αυτοκράτορα, που την αποδίδει στην «κακοχυμία», σύμφωνα πάντα με την Ιπποκρατική χυμοπαθολογία, που τόσο πολύ είχε επηρεάσει τη Βυζαντινή Ιατρική.^{15,16} Τη χαρακτηρίζει μάλιστα ως «λώβη», προσομοιάζοντας την με τη λέπρα (τη γνωστή σήμερα ως νόσο του Hansen).^{17,18,19}

Οι αγιογραφικές πηγές αναφέρουν για το θέμα αυτό, αφενός τα κείμενα (τροπάρια-ψαλμοί) που περιέχονται στην Ακολουθία του Αγίου, αφετέρου το Συναξάριο του, το οποίο βρίσκεται μετά το Κοντάκιο στην

Ακολουθία του Όρθρου. Σύμφωνα με αυτές, ενόσω ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος βρισκόταν στην Αντιόχεια γύρω στο 360 μ.Χ. για να σταματήσει την προέλαση των Περσών²⁰, αρρώστησε σοβαρά και κινδύνευσε να αποβιώσει.²¹ Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ιδιαίτερα απελπισμένος, διότι κανένας γιατρός δεν μπορούσε να τον θεραπεύσει, εναπόθεσε όλες του τις ελπίδες στο Θεό, ικετεύοντας τον να θεραπευτεί από την ανίατη αρρώστια που τον ταλαιπωρούσε και να απαλλαγεί από τους αφόρητους πόνους της. Τότε ο αυτοκράτορας είδε στον ύπνο του έναν άγγελο ο οποίος του έδειχνε κάποιους Επισκόπους, αγνώστους σ' αυτόν, μεταξύ των οποίων ξεχώριζαν δύο, που ήταν προφανώς επικεφαλής των άλλων. Αυτούς τους δύο υπέδειξε ο άγγελος, ως ικανούς για να τον θεραπεύσουν από την ασθένειά του. Μόλις ξύπνησε ο αυτοκράτορας, άρχισε να αναρωτιέται ποιοι ήταν αυτοί οι δύο επίσκοποι και με ποιόν τρόπο θα μπορούσε να τους βρει. Ήταν τόσο δυνατοί οι πόνοι της ασθένειας του και η ταλαιπωρία του από αυτήν ώστε αμέσως εξέδωσε αυτοκρατορικό διάταγμα για να μαζευτούν μπροστά του όλοι οι επίσκοποι της αυτοκρατορίας, μεταξύ αυτών και ο Άγιος Σπυρίδωνας που βρισκόταν στην Κύπρο. Τότε ο άγιος γνωρίζοντας για την ασθένεια, αλλά και το όραμα του αυτοκράτορα, ανταποκρίθηκε άμεσα στο κάλεσμά του και πήγε στην Κωνσταντινούπολη. Όταν όμως έφτασε με το μαθητή του Τριφύλλιο στα ανάκτορα, επειδή ήταν φτωχικά ντυμένος, του αρνήθηκαν την είσοδο, διότι θεωρήθηκε μεγάλη προσβολή να παρουσιαστεί ένας ξένος με αυτήν την εμφάνιση μπροστά στον αυτοκράτορα του Βυζαντίου, ενώ κάποιος από τους φρουρούς του αυτοκράτορα, μη γνωρίζοντας την ιδιότητα του, τον χαστούκισε, αρνούμενος φυσικά να τον αφήσει να πλησιάσει στα ενδότερα των ανακτόρων. Τότε ο Άγιος γύρισε και το άλλο μάγουλο του στον φρουρό για να τον χτυπήσει, ενώ εκείνος, όταν έμαθε ποιος ήταν ο ταπεινός γέροντας, ζήτησε από τον άγιο να τον συγχωρήσει, οδηγώντας τον κατευθείαν στο θρόνο του αυτοκράτορα. Όταν ο αυτοκράτορας είδε από το θρόνο του τον Άγιο, κατάλαβε αμέσως ότι αυτός ήταν ο επίσκοπος που είχε δει στο όνειρό του. Τότε αμέσως έτρεξε προς το μέρος του και προσκυνώντας τον Άγιο τον θερμopαρακαλούσε να τον θεραπεύσει από την ασθένεια που τόσο τον έκανε να υποφέρει. Και τότε συνέβη το θαύμα: αμέσως μόλις ο Άγιος ακούμπησε τα χέρια του στο κεφάλι του αυτοκράτορα Κωνσταντίου, η φοβερή ασθένεια του υποχώρησε και ο αυτοκράτορας άρχισε να αναρρώνει. Αμέσως ξεκίνησε μεγάλη γιορτή και όλοι οι παρευρισκόμενοι, που ήταν μάρτυρες της θαυματουργικής θεραπείας του αυτοκράτορα, συμμετείχαν όλη την ημέρα στους πανηγυρισμούς για το γεγονός. Ο Άγιος Σπυρίδωνας, αρνούμενος να δεχθεί οποιανδήποτε αμοιβή από τον αυτοκράτορα, του ζήτησε να είναι δίκαιος και φιλεύσπλαχνος προς τους φτωχούς και τους αδυνάτους και να θυμάται σε όλη του τη ζωή την ευεργεσία του Θεού. Γι αυτό ο αυτοκράτορας, νοιώθοντας ευγνωμοσύνη απέναντι στο Θεό και την Εκ-

κλησία, πρώτος καθιέρωσε τη φορολογική «ατέλεια» της Εκκλησίας και των εκπροσώπων της.^{22,23}

Η δερματολογική αυτή πάθηση του αυτοκράτορα δεν ταυτίζεται με το νόσημα το οποίο προκάλεσε το θάνατό του. Σχετικές μελέτες που έχουν δημοσιευτεί καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι αιτία θανάτου ήταν ένα εμπύρετο νόσημα, το οποίο πιθανότατα θα μπορούσε να ταυτιστεί με την ελονοσία.¹⁷

Απεικονίσεις του θαύματος

Πέραν όμως των γραπτών κειμένων (ασματικές ακολουθίες, τροπάρια, ψαλμοί, συναξάρια) στα οποία γίνεται αναφορά στο γεγονός αυτό, υπάρχει και η σχετική εικονογραφία. Στην απεικόνιση του βίου και των θαυμάτων του Αγίου σε πολλές εκδοχές, μια φορητή εικόνα του 16ου αι. μ.Χ. απεικονίζει την Κοίμηση του Αγίου Σπυρίδωνος και διάφορες σκηνές της ζωής του, μεταξύ αυτών και τη θαυματουργική θεραπεία του Βυζαντινού Αυτοκράτορα Κωνσταντίου του Β'. (Εικόνα 4) Η συγκεκριμένη εικόνα είναι μεταβυζαντινής τεχνοτροπίας και φυλάσσεται σήμερα στο Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας (Istituto Ellenico). Όπως διαπιστώνουμε και από την επιγραφή "ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΤΟΥ ΤΖΑΝΦΟΥΡΝΑΡΗ ΧΕΙΡ", που υπάρχει πάνω στην εικόνα, ο ζωγράφος που τη φιλοτέχνησε ήταν ο Εμμανουήλ Τζανφουνάρης, ένας σημαντικός Κερκυραίος ζωγράφος, ο οποίος έζησε στη Βενετία, τα πρώτα χρόνια μετά την Άλωση της Πόλης από τους Οθωμανούς. Υπήρξε δραστήριο μέλος της Ελληνικής Αδελφότητας που ήκμαζε εκεί, ενώ πολλά

από τα έργα του σώζονται σήμερα στο Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών της Βενετίας, το αρχείο του οποίου είναι στο μεγαλύτερο μέρος του ψηφιοποιημένο. Στο κέντρο της εικόνας παριστάνεται η Κοίμηση του Αγίου Σπυρίδωνος. Η εξόδιος ακολουθία του Αγίου πραγματοποιείται μπροστά από την εκκλησία και την παρακολουθεί πλήθος ανθρώπων, μεταξύ των οποίων διακρίνουμε τους ψάλτες, ένα διάκονο και έναν αναγνώστη, μπροστά από τη νεκρική κλίνη του αγίου. Στο επάνω τμήμα της εικόνας η ψυχή του αγίου μεταφέρεται από δύο αγγέλους στον ουρανό, του οποίου τις πύλες ανοίγουν δύο άλλοι άγγελοι. Γύρω από το κεντρικό θέμα υπάρχουν δεκατέσσερις σκηνές του βίου του, με δύο από αυτές να έχουν ως θέμα τη θαυματουργική θεραπεία του αυτοκράτορα Κωνσταντίου Β' από τον Άγιο Σπυρίδωνα. Συγκεκριμένα άνω αριστερά από το κεντρικό θέμα της Κοίμησης του Αγίου διακρίνουμε μια μικρογραφία που αναπαριστά το όραμα του αυτοκράτορα, (Εικόνα 5), ενώ αντίστοιχα δεξιά, στο ίδιο ύψος της εικόνας, διακρίνουμε άλλη μια παράσταση στην οποία ο αυτοκράτορας ασπάζεται, ευγνωμονώντας τον Άγιο που τον θεράπευσε από το βαρύτατο νόσημα από το οποίο έπασχε. (Εικόνα 6)

Εικόνα 4 Φορητή εικόνα Εμμανουήλ Τζανφουνάρη (1595 μ.Χ.) που απεικονίζει την Κοίμηση του Αγίου Σπυρίδωνος, σήμερα φυλάσσεται στο Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας

Εικόνα 5 Λεπτομέρεια φορητής εικόνας Εμμανουήλ Τζανφουνάρη: Ο Άγιος Σπυρίδωνας εμφανίζεται στο όνειρο του αυτοκράτορα Κωνσταντίου Β'.

Εικόνα 6 Λεπτομέρεια φορητής εικόνας Εμμανουήλ Τζανφουρνάρη: Ο Άγιος Σπυρίδων θεραπεύει τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο και ο αυτοκράτορας ασπάζεται τον Άγιο ευγνωμονώντας τον για τη θεραπεία του.

Summary

The leprosy of the Byzantine Emperor Constantius II (337-361 A.D.) and his miraculous therapy by Saint Spyridon

G. Panteleakos¹, C. Tsiamis¹,

M. Mandyla-Kousouni², E. Poulakou-Rebelakou¹

¹ National and Kapodistrian University of Athens, Medical School, Department of the History of Medicine

² Paediatrician-Historian

Saint Spyridon, Bishop of Trimythous and Saint-protector of the island of Corfu, is considered one of the most prominent saints of the Orthodox Church. Many of the miraculous deeds performed by Saint Spyridon constitute the investigative interest of the History of Medicine, such as for example, the miraculous interventions against the plague epidemic of Corfu (17th century A.D.), as well as the miraculous cure of the Byzantine emperor, Constantius II (337-361 A.D.), son of Constantine the Great, (who also some hagiographical sources present him as a leper sufferer). Saint Spyridon cured Constantius from the “leper” disease that plagued him. References to this event can be found in the liturgical texts of the saint, such as for example in the portable icon of the saint, created by the famous painter, Emmanuel Tzanfouraris. In this

icon the assumption of Saint Spyridon and various scenes from his life are depicted. This icon is currently held at the Hellenic Institute of Byzantine and Post-Byzantine Studies in Venice.

Keywords: History of Medicine, leprosy, Byzantine Emperor Constantius II, Saint Spyridon

Βιβλιογραφία

1. Κοντογόνης Κ. Εκκλησιαστική Ιστορία, Τυπογραφείο Αδελφών Περρή, Εν Αθήναις, 1876, σ. 503-509.
2. Diehl C. Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους, (μτφ Καψαμπέλη Ε.) Εκδ. Βιβλιοπωλείου της Εστίας, Εν Αθήναις, 1923, σ. 21-25.
3. Παπαγεωργίου Σ. Ιστορία της Εκκλησίας της Κέρκυρας από της συστάσεως αυτής μέχρι του νυν, Εκδ. Χρωμοτυπολιθογραφείου Αδελφών Γ. Ασπιώτη, Κέρκυρα, 1920, σελ. 196-197.
4. Μάρμορας Ι. Ιστορία της νήσου Κερκύρας, συγγραφέισα μεν Ιταλιστί εν έτει 1672 υπό Ανδρέου Μάρμορα Κερκυραίου, Τυπογραφείον «Ο Κοραής» Ι. Ναχαμούλη, Κέρκυρα, 1902, σ. 219-221.
5. Παντελεάκος Γ, Τσιάμης Κ, Μάνδουλα-Κουσουνή Μ, Πουλάκου-Ρεμπελάκου Ε. Θαυματουργική θεραπεία κατά της πανώλης στη Νήσο Κέρκυρα από τον Άγιο Σπυρίδωνα: συμβολή στην Ιστορία της Ιατρικής Ιατρικά Χρονικά Βορειοδυτικής Ελλάδος 2017; 13(1): 39-43.
6. Grant R. Religion and Politics at the Council at Nicaea, The Journal of Religion, 1975(Jan); 55: 1-12.
7. Vasiliev A. Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453 μΧ, Εκδ. Πελεκάνος, Αθήνα, 2006, σ. 76-80.
8. Ζερβός Ι. - Ιερέας Αναστάσιος Βίος του αγίου και θαυματουργού Σπυρίδωνος, προστάτου της Κερκύρας Τυπογραφείον «Ο Κάδμος» Ν. Καραγιάννη, Κέρκυρα, 1869, σ. 10-14.
9. Παρά Νικολάω τω Σάρω Οίκοι εις τον άγιον και εν Κερκύρα Θαυματουργόν Σπυρίδωνα, Ενετήησι, 1720, σ. 11, 20.
10. Ιερά Μητρόπολις Κερκύρας και Παξών Βίος, θαύματα και ακολουθία του Αγίου Σπυρίδωνος Β' Εκδ., Κέρκυρα, 1993, σ. 26.
11. Stavrianeas N, Toumbis-Ioannou E. Constantine the Great and leprosy: fact or fiction? Clinics in Dermatology (2009), 27(1): pp. 139-141.
12. Συναξαριστής Νικοδήμου του Αγιορείτου, Αθήνησι, 1868, τόμος Α', σ. 359-60.

13. Μητροπολίτου Μονεμβασίας Δωροθέου, Σύνοψις διαφόρων ιστοριών Τυπογραφείο Νικολάου Γλυκέως του εξ Ιωαννίνων, Εν Βενετία, 1818, σ. 166-167.
14. Συναξαριστής Νικοδήμου του Αγιορείτου, Αθήνησι, 1868, τόμος Α΄, σ. 294-295.
15. Παντελεάκος Γ. Η Φυσιολογία κατά τους Βυζαντινούς χρόνους 330-1453 μΧ Διδακτορική Διατριβή, Ιατρική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα, 2013, σ. 132-136.
16. Χρόνη Μ. Θεραπείες ασθενειών με ζωικής προελεύσεως ύλες στα βυζαντινά ιατρικά κείμενα: Συμβολή στην μελέτη των αντιλήψεων για τις ασθένειες και τις θεραπείες τους στο Βυζάντιο Βυζαντινά Σύμμεικτα 2010; 20: 143-194.
17. Λασκαράτος Ι. Νοσήματα Βυζαντινών Αυτοκρατόρων, Διδακτορική Διατριβή, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα 1995, σ. 20-24.
18. Παπαδημητρίου Ν. Νοσήματα και ατυχήματα στις αυτοκρατορικές οικογένειες του Βυζαντίου, Τυπογραφείο Μέλισσα, Αθήνα, 1996, σ. 120-126.
19. Σταθάκος Ν, Δαμιανάκη Σ, Σταυριανέας Ν, Λοιμώδη νοσήματα του δέρματος στο Βυζάντιο, Νοσοκομειακά Χρονικά, Τόμος 76, Τεύχος 1, σελ. 5-12, 2014.
20. Mango C. The Oxford History of Byzantium, Oxford University Press, Oxford, 2002, pp 52-54.
21. Τυπογραφείον Νικολάου Γλυκέως του εξ Ιωαννίνων Η θεία και ιερά ακολουθία του εν Αγίοις πατρός ημών Σπυρίδωνος Επισκόπου Τριμυθούντος του Θαυματουργού, πατρός και προστάτου της Κερκύρας, Ενετίησιν, 1779, σ. 3.
22. Ιερά Μητρόπολις Κερκύρας και Παξών Βίος, θαύματα και ακολουθία του Αγίου Σπυρίδωνος Β΄ Εκδ., Κέρκυρα, 1993, σ. 75-79.
23. Ζερβός Ι. - Ιερέας Αναστάσιος Βίος του αγίου και θαυματουργού Σπυρίδωνος, προστάτου της Κερκύρας Τυπογραφείον «Ο Κάδμος» Ν. Καραγιάννη, Κέρκυρα, 1869, σ. 14-18.